

FELSEFE DÜNYASI

2010/1 Sayı: 51 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Prof. Dr. İsmail KÖZ
Doç. Dr. Erdal CENGİZ
Yard. Doç. Dr. Fulya BAYRAKTAR

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

P.K 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

20.00 (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 YeniMahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

FENOMEN KAVRAMININ MENŞEİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Servet GÖZETLİK*

I.Fenomen Kavramının Menşei

Fenomen ve kendinde şey ayrımı bizleri Platon'nun sözkonusu duyulur dünya ile düşünülür dünya ayırımına kadar götürmektedir. Bilindiği üzere, Platon duyulur dünyayı paranteze almış ve bütün bir felsefesini düşünülür ya da idealar dünyasının hem ontolojik hem de epistemolojik organizasyonuna dayandırmıştır. Platon'un düalistik anlayışına göre fenomenler gelip geçici bir alana işaret ederken idealar dünyası bizleri kendiliğindeliği olan varlıklar alanına taşımaktadır.¹ Bu ayırımın dayandığı epistemolojik tavır tamamen ideaların bilgisini asıl ve doğru bilgi sayan bir anlayışla anlamlı kılınabilir.

Platon için gerçekten varolan bir varlık sahası varsa o da hiç değişmeyen ve hep aynı kalan idealar dünyası olup, bu dünyaya yönlendirilmiş teorik (geometri) bir ustan bahsedilebilir. Duyulur dünyasına yönlendirilmiş bir epistemolojik girişimden bahsetmek yerine, Platon doğruluk ve hakikat ölçütü olarak ideaların kendisini bizlere sunmuştur. Platon'a göre idealar asıl varlıklar olarak uzay ve zamandan tamamen bağımsızlardır. Platon'a göre asıl ve doğru bilgi ancak idealarla ilişkilendirilebilir. Bu iddia Platon adına bizleri çok radikal bir nesnel idealizime götürebilir. Böyle bir görüşe göre elma'nın kendisinden elma ideasının bizler için doğru ve hakiki bir temel oluşturduğu unutulmamalıdır. Platon'daki bu idea üstünlüğü ondan sonra gelen çok sayıdaki filozof için ilham kaynağı olmuştur.

Fakat bu aşamada belirleneceği üzere Platon fenomen² ve idea arasındaki ayırma dikkat çekerken dış gerçekliği belli bir ölçüde gözardı etmiştir. Çağdaş felsefedeki duyu verileri (representative theory of perception) ile realite (naive realism) arasındaki ayırım Platon'da fenomen (duyulur)ve idealar (düşünülür) ayı-

* Muğla Üniv. Fen – Edebiyat Fak. Felsefe Bölümü.

¹ Arda Denkel, *Nesne ve Doğası*, İstanbul, 1998, ss. 139-151

² Ted Honderich ed. *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Pres, Oxford, New York, 1995, ss. 686-688

rımı şekline bürünmüştür. Hatta Platon daha da ileri giderek ideaların kendiliğindeliğini savunmuştur. Örneğin platon elma hakkında konuşurken elmayı fiziksel bir varlık olarak görmeyip, tersine bir duyu verisi olarak düşünmüştür. Bu da bizi aslında Platon'un da cevaplama zorlanacağı bir noktaya götürür. Şöyle ki elma fenomeninden bahsederken elmanın dış gerçeklikle olan bağıntısını eksik bırakmıştır. Daha doğrusu Platon bize elmanın kendiliğindeliğinden bahsetmek yerine doğrudan ve basit bir bağlamda elma fenomeninden (duyulur dünya) bahsetmeye kalkışmıştır.

Platon'da aksayan diğer bir nokta ise şudur; tinsel olan bir şey yani elma ideası duyulur bir nesneye neden olmaktadır. Fakat bu Kant'tan farklı olarak ontolojik bir varlık sahası oluşturmamaktadır. Ayrıca bu noktadan hareketle eğer duyulur dünya nesnelere ideaların birer kopyası ya da gölgesi ise bu bize belli bir ölçüde elma ideası ile gölge elma arasında kavramsal düzeyde de olsa bir bağıntı olduğunu gösterir. Çünkü gölge nasıl olursa olsun ideanın gölgesi olması bakımından belli bir düzeyde gerçeklikle mantıksal bir bağıntısının olduğunu bize gösterir. Platon böyle bir bağıntı ya da ilişkiyi gözardı etmiştir. Benzer bir deyişle, duyulur dünya nesnesi olan elma gölgesi başka bir nesne gölgesi olmayıp elma ideasıyla doğrudan ilişkilendirilebilir. Buna rağmen Platon düalizminde iki varlık türü arasına büyük bir set çekilmiştir. Yani iki ayrı ontolojik varlık sahası belirlenirken adeta bir epistemolojik yasak benimsenmiştir.

Platon'daki diğer bir zayıf taraf da nasıl oluyorda tinsel olan bir töz duyulur olan bir gölge elmaya neden olabiliyor. Platon'un buna cevabı Aristo'cu bir yaklaşımla kavramlarımızın tek tek nesnelere hareketle oluşturulduğu şeklindeki bir yaklaşımla anlamlandırılabilir. Böyle bir kavramsal yapı için önerilecek organizasyon biçimi de şöyle olabilir; elma ideası herkeste aynıdır. Yani kişiden kişiye göre değişmemektedir. Eğer bu sözkonusu ise duyulur dünya nesnelere ile idealar dünyası arasındaki geçişi sağlayan bir usa da gereksinim duyulur. Eğer elma ideasını bize gölge olan duyulur elma hatırlatıyorsa, ikisi arasında nedensel bir ilişki olduğu belli bir dereceye kadar varsayılır.

Oysa Descartes'de iki töz olan ruh ve madde arasında hiçbir etkileşim ya da nedensel ilişki bulunmamaktadır. Descartes'deki madde tözü Platon'daki duyulur nesne anlayışından farklıdır. Çünkü Platon duyulur dünya nesnelere birer duyu verisi mi yoksa kendiliğindeliğini koruyan bir maddesel töz mü olduğu konusunda çok açık bir ifade de bulunmamıştır. Eğer Platon duyulur dünya nesnesi derken Descartes'ci bir maddesel tözü kast ediyorsa, bu noktadan hareketle onun bir *realist* olduğu sonucuna da varılabilir. Ancak bilindiği üzere Platon'un bir kavram

realisti olduğu bilinmekle beraber, Platon'un organize edilmiş epistemolojisinde duyulur dünya nesnelere de önemli bir rolü vardır. Eksik varlıklar olarak lanse edilmişse de duyulur dünya nesnelere hatırlanacağı üzere idealar dünyasının anlamlandırılışının ilk ayağı gölge varlıklarla yüzleşmekten geçer. Bunun da nedeni eğer gölge varlıklar olmasaydı bizim ideaları ya da asıl varlıkları yani kavramları zihnimize oluşturmamız zorlaşır. İdeaların doğuştan zihnimize mevcut olduğu iddiası bir kenara bırakılacak olursa, görüleceği üzere kavramların zihnimize mevcutluğu tek tek nesnelere hareketle formlara ya da soyut varlıklarına ulaşabileceği açıktır. Diğer bir açıdan bu iddiaya bakacak olursak, Platon'da duyulur dünyası ile idealar dünyası eşzamanlı olarak mevcudlarsa, aralarında nedensel bir ilişki olduğu sonucuna varılabilir.

II. Fenomen Kavramının Sınırları

Sadece mental (ruhsal) olanın sınırları içerisinde kalarak mental ve fiziksel olanı belirlerken farklı bir kategorik düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu açıktır. Buna en iyi örneği fenomenolojinin babası olan Franz Brentano oluşturmaktadır. Brentano'ya göre bütün zihin ya da bilinç içerikleri mental ve fiziksel diye iki sınıfa ayrılır³. Bu görüş Descartes'ci düalizm ile Platon'cu düalizmden ayrılır. Brentano'ya göre ne mental ne de fiziksel fenomen töz değildir, yani kendiliğindelikleri yoktur. Mental fenomen onun arkasında yatan ve töz olan bütün bir ruh neden olmaktadır. Aynı şekilde fiziksel fenomene de onun arkasında yatan bir dış dünya neden olmaktadır. Aslında Brentano dış dünyayı işin içine sokmamış ve sadece onun fiziksel fenomenlerin sebebi olduğu iddiasıyla sınırlı kalmıştır. Brentano'nun bu tavrı Kant'cı fenomen⁴ ve noumenon ayırımına benzetilebilir. Çünkü hem Kant hem de Brentano fiziksel fenomenlerin nedeni olarak dış dünyayı ya da kendinde şeyleri göstermiştir.

Ayrıca hem Kant hem de Brentano'da dış dünyaya yönelik epistemolojik bir girişimden bahsedilemez, yani bilgi konusu olamazlar. Ancak böyle bir görüş bizi şöyle bir noktaya götürür; eğer biz kendinde varlıkları bilmiyorsak ya da bilemiyorsak nasıl olur da onların elimizdeki fenomenlerin nedeni olduğunu varsayıyoruz. Kant'da böyle bir alanın varlığı tamamen dogmatik anlamda varsayılmıştır. Ancak benzer bir şekilde Kant fenomenlerden hareket ederek böyle kendinde varlıklar alanının varolması zorunluluğunu dile getirmiştir. Hem Brentano hem de Kant'da fenomenler ile kendinde varlıklar alanı arasında nedensel bir ilişki bulun-

³ Franz Brentano, *Psychology from an Empirical Standpoint*, New York, 1973; s. 77.

⁴ Justus Hartnack, *Kant's Theory of Knowledge*, çeviren; M. Holmes Hartshorne, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/ Cambridge, 2001, s. 89

duğu yorumu yapılabilir. Çünkü her ikisi için de fenomenler ta ötelerde ya da bizim algı sınırlarımızın uzağında bulunan kendinde varlıklar sahasını çağrıştırmaktadır.

Fenomenler algı sınırlarımızın dışındaki varlıklar sahasına işaret ederken şunu da bize gösterir ki biz fenomenlerin eksik varlıklar olarak algı⁵ konusu oluşturduklarını görmekteyiz. Aynı fenomene ilişkin sayısız yönlendirilmiş algı girişimleri varken şunu söylemek çok zordur; biz fenomenleri hemen bir seferde epistemolojik olarak tüketiriz ya da bilebiliriz. Çünkü her seferinde fenomeni biz belli bir perspektiften bilebiliriz. Öyle ki fenomen bize kendini belli bir açıdan ve belli bir düzeyden sunar. Ayrıca her algı girişiminde bulunurken sujeye has bireysel algı farklılıklarını göz önünde bulundurmalıyız. Buna en iyi örneği Lock'un soğuk, sıcak ve ılık suya parmak batırıp ta farklı beyanatlar vermeye sebep olan deneyidir.

Eğer fenomenlerin algısı kişiden kişiye ve dış koşullara göre değişiklik gösteriyorsa, o zaman fenomenleri algımlarken bizim tamamen subjektif bir anlamda işin içine kattığımızı gözardı etmemeliyiz. O halde bu noktadan hareketle, dış dünyaya ilişkin bütün ifade biçimlerinde öznel bir çerçeve içinde bulunmaktayız. Eğer duysal donatımımız bizi subjektif yargılarda bulunmaya sevk ediyorsa, buradan hareketle, fenomenlerin bilgisi yani epistemolojisi de öznel ya da subjektif olmak durumundadır. Buna dayanarak, eğer fenomenlerin bilgisi subjektif olmak durumdaysa, bu bizi fenomenlerin eksik varlıklar olduğu sonucuna götürür. Böyle eksik varlıkları yani fenomenleri kendisine konu edinmiş bir bilimsel çalışma da eksik olmak durumundadır.

III. Brentano'da Fiziksel Fenomen

Daha önce de gördüğümüz üzere, Brentano'da fiziksel fenomen farklı bir ontolojik sınıflamadan elde edilmiştir. Bu farklılık bilinç içeriklerinin malzeme olarak alınmasına dayanır. Hemen ilk elden söylemek gerekirse fiziksel fenomen fiziksel objeden çok farklı olup birincisi ikincisinin bir sonucudur. Diğer bir deyişle, fiziksel obje fiziksel fenomene nedensel bir çerçevede sebep olmaktadır. Brentano fiziksel fenomenleri bazı örnekler vererek açıklamaya çalışmıştır. Fiziksel fenomen örnekleri olarak Brentano renk, figür, ses, sıcaklık, koku ve benzeri duysal ve zihinsel içerikleri zikreder⁶. Hatta Brentano daha da ileri giderek tahayyül gücünde görünen imgeleri bile fiziksel fenomen olarak kabul eder. Aslında bu örnekler geleksel felsefe çizgisiyle, yani bir Hume, bir Lock ile uzlaşa içerisinde olamazlar. Bu da bize şunu gösterir ki Brentanocu yaklaşım ve sınıflama farklı bir çözümleme gerektirir. Bu çözümleme Brentano'nun fiziksel fenomeni tamamen bilinç içerikle-

⁵ Arda Denkel, *Bilginin Temelleri*, Metis Yayınları, İstanbul, 1984, ss. 71-78.

⁶ Franz Brentano, *Psychology from an Empirical Standpoint*, New York, 1973, ss. 79-80.

rinden elde edilmiş bir ontolojik kategori olarak düşünmesine dayanır. Ayrıca Brentano tanımı gereği mental olanın dışında ne varsa onların hepsini fiziksel fenomen olarak telakki etmek durumundayız der. Aslında Brentano'nun amacı zihnimizin aktif, dinamik kısmını statik kısmından ayırmaktır. Bunun için daha sonra da göreceğimiz üzere aktif olan mental edimler dışında ne varsa hepsini fiziksel fenomen olarak sınıflar. Zihnimizin aktif olan kısmı yani mental edimler daima bir objeye yönelim içerisinde bulunmaktadır⁷. Böyle bir yönelim içerisinde fiziksel fenomenler mental fenomenlerin objesini oluşturmak durumundadır. Benzer bir deyişle, bilincimizin aktif kısmı yani mental fenomenler statik kısmı olan fiziksel fenomenlerle bir fenomenolojik ilişki içerisinde bulunmaktadır. Anlaşılacağı üzere, Brentano'nun mental ve fiziksel tasniflemesi kartezyen gelenekten çok uzak olup çağdaş felsefe çizgisine bir basamak oluşturmaktadır. Ancak bu noktada şunu da söylemek gerekir ki Husserl dış dünya ve nesnelere ilişkin fenomenolojideki foksiyonu ve yeri bakımından Brentano'dan ayrılır. Çünkü Husserl'e göre mental fenomen ya da edimler en sonunda dış gerçekliğin bir parçası olan fiziksel bir nesneye (en son nesne) yönelmektedir⁸. Bir başka deyişle mental edimlerimiz daima bir fiziksel objenin nesne olarak varlığını varsayar her ne kadar paranteze alınıyorsa da.

IV. Brentano'da Mental Fenomen

Daha önce de söylediğimiz üzere, mental fenomenler bilincimizin aktif ve dinamik kısmını temsil eder. Mental fenomenler bilincin kendisinde olduğu gibi bilinçli ve bireysel algı (duyusal) girişimlerini bize sunar. Mental aktlar bütünüyle bir edim şeklinde olan presentasyon (the act of presenting) edimine dayanır⁹. Presentasyon ediminde her zaman bize bir obje sunulur. Bu obje de fiziksel fenomenin kendisidir. Bu da bize fiziksel fenomen ile mental fenomen arasında yönelimsel bir ilişki bulunduğunu gösterir. Mental edim (presentasyon) kendi içinde her zaman bir obje (fiziksel fenomen) barındırır. Brentano'nun yönelmişlik teorisine göre mental edim içinde barındırdığı bu fiziksel fenomene doğru fenomenolojik bir yönelim içerisinde bulunur. Daha önce de gördüğümüz üzere, mental fenomen ile fiziksel fenomen birbirlerine özdeş değildir. Ayrıca presentasyon şeklindeki her mental akt diğer bütün mental aktların temelini oluşturur. Örneğin görme, duyma, koklama, sevme, nefret etme mental edimleri için aslında mental akt şeklindeki bir presentasyon edimine dayanır. Eğer seviyorsak birşeyi seviyoruz, eğer nefret edi-

⁷ Brentano, a.g.e., s. 88.

⁸ David Smith & Ronald McIntyre, *Husserl and Intentionality*, London, 1982, ss. 16-18.

⁹ Brentano, a.g.e., s.80.

yorsak bir şeyden nefret ediyoruz. Bunlara ilaveten Brentano'nun sınıflamasından elde edilen yargı aktları ve duygusal aktları da temelde bir presentasyon edimine dayanır.

Presentasyon aktında her zaman bize bir şeyin obje olarak sunumu yapılır. Bu bize her zaman mental akt içinde içkin (immanent) bir biçimde sunulmuş bir objeye, yani fiziksel fenomene yönelimi hatırlatır. Buradan şu sonucu da çıkarabiliriz; hiçbir mental akt yoktur ki bir objeye yönelmesin. Ayrıca hiçbir fiziksel fenomen yoktur ki ilgili bir mental akt içinde bize sunulmasın. Buna ilaveten ne mental aktlar ne de bilinç içerikleri yani fiziksel fenomenlerin kendilikleri yoktur. Benzer bir şekilde her ikisi de kendi başlarına bulunamazlar. Bu iki fenomen birbirleriyle yönelimsel bir ilişki içerisinde bulunurlar. Birisi yönelen (mental akt) öteki yönelinen (fiziksel fenomen) olarak eşzamanlı olarak bulunurlar.

Son olarak Brentano'ya göre mental aktlar psikolojinin fiziksel fenomenler ise fiziğin konusunu oluşturmaktadır.

ABSTRACT

THOUGHTS ON THE ORIGIN OF THE CONCEPT OF PHENOMENON

In this article my main aim is to illuminate the development of conception of phenomenon in a general perspective. For this aim I referred to the Platonic demarcation between forms and sensory world. I tried to show that there is a similarity between Platonic dualism and Descartes dualism if we read Plato following Descartes. But we know that such a distinction between two kind of entities has kept busy a lot of philosophers in history of philosophy. Accepted that the submission of conception of phenomenon to philosophy has achieved by Plato, the real term meaning has been gained during the period of Kant. Also in the contemporary philosophy Brentano and Husserl has dealt with this conception to a certain extent.

Key words: Phenomenon, Platonic demarcation, sensory world, dualism, Descartes, Kant, Brentano, entities, Platonic dualism.

KAYNAKLAR

Brentano, F. (1973) *Psychology from an Empirical Standpoint*, ed., L. L. McAlister, London: Routledge & Kegan Paul

Denkel, A. (1984) *Bilginin Temelleri*, İstanbul: Metis Yayınları

Denkel, A. (1998) *Nesne ve Doğası*, İstanbul: Göçebe Yayınları

Hartnack, J. (1967) *Kant's Theory of Knowledge; An Introduction to the Critique of Pure Reason*, almancadan çeviren: M. Holmes Hartshorne, Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.

Smith, D. W & McIntyre, R. (1982) *Husserl and Intentionality: A Study of Mind, Meaning and Language*, Dordrecht: Holland, Boston: U. S. A, London: England, D. Reidel Publishing Company.

The Oxford Companion to Philosophy, ed. Ted Honderich, (1995), Oxford, New York: Oxford University Press.